

TÓTH LÁSZLÓ

Magyar műkedvelő színjátszás Csehszlovákiában 1918 és 1945 között*

A Csehszlovák Köztársaság megalakulása után Dél-Szlovákia magyarlakta vidékein erős műkedvelő mozgalom bontakozott ki. Új műkedvelő csoportok alakultak, s voltak olyan nagy hagyományokra visszatekintő egyesületek - mint például a pozsonyi Toldy Kör-, amelyek a megváltozott körülményekhez igazodva is folytatták munkájukat. Tárgyunknál maradván mi is elmondhatjuk azt, amit *A csehszlovákiai magyar irodalom hat évtizede* című tanulmányában Turczel Lajos megfogalmazott: „A csehszlovákiai magyar irodalom - mondja ő - az Osztrák-Magyar Monarchia, illetve a történelmi Magyarország felbomlása után keletkezett, mint a Csehszlovákiába került magyar néptörzsek nemzeti létének és öntudatának természetes megnyilvánulása.”¹ Hasonlóképpen a csehszlovákiai magyar műkedvelő mozgalmak sem tekinthetők másnak a kezdet kezdetén, de talán máig sem, mint a kisebbség nemzeti léte és öntudata „természetes megnyilvánulásának”. De a személyiségfejlesztésnek, műveltségterjesztésnek is fontos eszközei: „...a műkedvelő előadásoknak a falukon megvan az a nagy értékük, hogy a szereplők szókincsét gyarapítják, beszédjüket csiszolják, mozgásaikat formásabbá teszik.”²

A Csehszlovák Köztársaság megalakulása után a járási közművelődési testületek létesítéséről szóló 67/1919 sz. törvény elvben kedvező feltételeket teremtett a műkedvelő színjátszó mozgalom fejlődéséhez.³ Az előadási jogot a szerzői jogvédelemtől 1926-ban kiadott 218. sz. törvény szabályozta.⁴ A szerzők érdekeit egyébként a turócszentmártoni jogvédő hivatal képviselte, amelynek a harmincas évek derekán - a magyar szerzők jogainak védelmére - alosztálya létesült Komáromban.⁵ Megemlítendő azonban itt, amit a hivatalos csehszlovák művelődéspolitikáról másokkal egybehangzóan Fleischmann Gyula megállapít, vagyis hogy az „kétirányú volt: támadó és védekező. Egyrészt ügyes módszerekkel és közigazgatási intézkedésekkel bénították és nehezítették a nemzeti kisebbségek művelődési életét, másrészt anyagilag és erkölcsileg hathatósan támogatták mindazon hajóinvoltaget⁶ Publikálatlan visszaemlékezésben Rimbaszombat híres nyomdásza, Rábely Miklós is megemlít egyet-kettőt azok közül az adminisztratív intézkedések közül, melyekkel a hatóságok a műkedvelő színjátszás irányítóinak, szervezőinek, segítőinek az életét megnehezíteni igyekeztek: *A falu rossza* vagy a *Szökött katona* rendezése miatt megvonták tőlük - nagyrészt tanítókról lévén szó - az amúgy sem horribilis összegű fizetésük jelentős részét kitevő „államsegélyt”, s amiatt is tiltottak be színdarabpróbákat, mert azokon a szereplők 1918 után kiadott szövegkönyveket használtak.⁷ De Szombathy Viktor emlékezete szerint a járási közművelődési testületek is a tényleges munka visszafogását voltak hivatottak szolgálni, s valójában csupán a Szlovenszkói Magyar Kultúregyesület (SZMKE) megszerveződése és aktivizálódása után kezdtek el dolgozni, mintegy ellensúlyozva annak tevékenységét. Ám - így Szombathy Viktor - közülük is csak az „mutatott fel komoly eredményt, amelybe a valódi, kisebbségi érzetű s nem prágai tájékozódású magyarság ügyesen befészkelte magát”.⁸

A húszas években a Szlovenszkói Magyar Színpártoló Egyesület megalapítása kapcsán került napirendre a szlovákiai magyar műkedvelő színjátszás ügye. A Színpártoló Egyesületet a szubvenciók elosztásában alkalmazott diszkrimináció következtében a „kisebbségi társadalom áldozatkészségére”⁹ utalt szlovenszkói magyar színjátszás, illetve az akkoriban működő két szintársulat támogatásának szándéka hívta életre. Az egyesületnek eredetileg hármas célkitűzése lett volna, nevezetesen: „1. A hivatásos színészet anyagi és erkölcsi támogatása; 2. a műkedvelő színészet ügyének országos rendezése; 3. a színészutánpótlás biztosítása egy színiiskola felállítása révén.”¹⁰ Ám az illetékes hatóság, a pozsonyi teljhatalmú minisztérium az alapszabály-tervezetből önkényesen kihagyta a színészképzésre

és a műkedvelő színjátszás ügyének rendezésére vonatkozó részt. 1931-ben Műkedvelő Színpad Egyesület alakult.¹¹

A szlovákiai magyar műkedvelő mozgalmakat, így az amatőr színjátszókat is javarészen az ugyan a húszas évek közepe táján megalakuló, de igazán aktív tevékenységet csupán egy évtizeddel később, a harmincas évek második felében kifejtő SZMKE tömörítette magába.¹² A Komáromban székelő és politika-mentességet hirdető¹³ kulturális egyesület a műkedvelő színjátszás szervezését, irányítását is magára vállalta, de színdarabok beszerzésével és továbbításával ugyancsak foglalkozott. Szakmai tanácsokkal és útmutatásokkal volt hivatott segíteni a mozgalmat a szervezet hivatalos havilapja, a Magyar Vasárnap. Az ismeretterjesztés szándékával létrehozott folyóirat első száma 1931 januárjában látott napvilágot Komáromban Alapy Gyula szerkesztésében - a SZMKE-tagok tagilletményeként. A havilap teljes első évfolyamának anyagát általános, tudományos, műszaki, történelmi és egyéb ismereteket terjesztő anyagok teszik ki, hazai vonatkozásokra csak az évfolyam vége felé bukkanunk benne, de akkor is csak szórványosan. A lap irodalmi mellékletének közleményeit ma már csak nagy megerőltetéssel lehet olvasni. Mindennek magyarázatát Szombathy Viktor visszaemlékezéseiben találtam meg: a lap, írja, „...tulajdonképpen csempészárú volt. Alapy Pesten kimódolta, hogy a Magyarországon megjelenő kis népszerű természettudományos folyóirat, a Magyar Vasárnap nyomdai papírkliséjét - amibe a szöveg ólomöntéssel került - titkon Komáromba küldjék. A Spitzer nyomda havonta egyet kiöntött ezekből a számokból.”¹⁴ Ezt követően elsősorban anyagi nehézségek miatt két esztendeig szünetelt a lap kiadása, s csak 1934 márciusában indul újra a II. évfolyam 1. számával. A lap szerkesztését az 1935-ös évfolyamtól (a májusban megjelent 1. számtól) kezdődően Szombathy Viktor vette át. Újraindulása után a lap rendszeresen tájékoztatót a SZMKE-szervezetek tevékenységéről, új alapszervezetek alakulásáról, a színjátszó csoportok és dalárdák munkájáról, művelődési házak építésére buzdít, az ismeretterjesztés szándékával főleg mezőgazdasági jellegű és néprajzi ihletésű írásokat közöl, s mindenekelőtt anyanyelvi kultúrmunkára és összetartásra, s újfent csak ugyanarra buzdít. A Magyar Vasárnap jó segítőnk lehet a falu - a két világháború közti csehszlovákiai magyar falu - kulturális arculatának, művelődési igényeinek és lakói műveltségi szintjének alaposabb megismerésében. S ezen belül a csehszlovákiai magyar játékszíni kultúra egy adott szakaszának tanulmányozásában úgyszintén.

A Magyar Vasárnapal párhuzamosan úgynevezett *Munkafüzeteket* is megjelentetett a SZMKE, melyekben, „előre kialakított terv szerint az egész őszi, téli s koratavaszi évad csaknem minden összejövételére kész felolvasási anyagot kaptak az egyesületi vezetők.” Ezekkel az elsősorban a magyar irodalomból és történelemből, de más tárgykörökből vett (gazdasági, egészségügyi, földrajzi stb.) ismeretekkel (is) a magyar falvak, (kis)városok kulturális fellendülésének ügyét igyekeztek előmozdítani.¹⁵

A SZMKE „kései fellendülése idején -1936-38-ban - a helyi szervezetek által produkált színelőadások száma” Turczel Lajos becslése szerint 300-400 körül mozgott.¹⁶ Az összehasonlítás kedvéért említjük meg, hogy ugyanez a szám össz-szlovákiai méretben átlagosan évi ötezer körülire tehető.¹⁷ Kovács Endre is úgy emlékszik vissza ezekre az esztendőkre, mint olyan időszakra, amikor „kezdett nagy arányokat venni a kisebbség öntevékenysége. Egész sereg keret állott rendelkezésre. Lehetett dolgozni a járási közművelődési tanácsokban, a Szlovenszkoí Magyar Kulturális Egyesületben, a gazdasági egyesületekben, a szövetkezetekben.”¹⁸

A korabeli krónikák viszonylag erőteljes munkásszínjátszás kibontakozásáról is beszámolnak. Különösen élénk közművelődési - s ezen belül játékszíni - tevékenység folyt a húszas évek elején a Kassai Munkás tájékán, főleg az itt működő kommunista emigránsok - Mácza János, Hidas Antal, Szántó Judit és Kassai (Goldhammer) Géza jóvoltából. Kezdetben az avantgárd költészetből építkező versműsoraik, szavalóestjeik voltak a leggyakoribbak. A

kassai munkásszínjátszók műsorán ezekben az esztendőkből egyebek közt Leonyid Andrejev, Maxim Gorky; J. Libegyinszkij, Ernst Toller, Upton Sinclair és Gábor Andor művei szerepeltek.¹⁹ De színre került Karinthy Frigyes *Bűvös szék* című tréfája és Gorkij *Az anya* című regényének „végjelenete” is. *A vörös paraszt és a marxista diák* beszédes című jelenethez hasonló opuszok egyik legjellegzetesebbike a Hidas Antalnak, Kassai Géának és Kormos Imrének köszönhető, kollektív írói munka eredményeképpen született *Fehérterror* című játék volt; az előadás, melyet a bemutatót követően a nagy sikerre való tekintettel négyszer kellett megismételni minden alkalommal mintegy harminc szereplőt mozgatott meg.²⁰ Ezek a kísérletek azután a kor jellegzetes termékében, az ún. tömegjátékokban csúcsosodtak ki. A legtöbb - körülbelül háromszáz (!) - embert az 1922. május 1-jén megrendezett tömegjáték mozgósította, mellyel Botka Ferenc többször idézett tanulmánya foglalkozik részletesebben, miként a kassai proletkult többi játékszíni vonatkozásával is.²¹

Jelentősnek mondható e tekintetben a „Párizst járt lévai szabósegéd és munkásíró”, Háber Zoltán elméleti és szervező munkája is. Háber felfogásában a „proletárszínpad” igazi feladata az időszerűség volt, s hogy „az ő közönségeit közvetlenül érintő anyagot adjon elő. Tehát: ha a városban valami sztrájk van, akkor ugyanabban az időben sztrájk témájú jelenetet hozunk. Ha ilyen nincs kéznél, akkor magából a folyó sztrájk történetéből kell feldolgozni egy-egy jelenetet”.²² Az egyik ilyen nevezetes esemény a *Ki a börtönből Major elvtárssal!* című „kórusversnek” a híres csehszlovákiai magyar kommunista vezető bebörtönzését követő színrevitele a lévai munkáslányok „mozgókórusának” közreműködésével.²³ De mi is az a „mozgókórus”? - kérdezheti s joggal a ma már elavult, s a maga korában sem sűrűn használatos kifejezés hallatán az olvasó. A kérdésre Fábry Zoltán világot megváltani, de legalábbis megjobbítani akaró lapja, Az Út adja meg a választ: „Vörösinges lányok csapata áll a színpadon. Egyszerű, meggyőző az, amit mondanak, hol kórusban, hol szólóban (magánosan). Közben mozog, alakul az egész csapat testtartása a vers ritmusa, s a kifejeznivaló törvényei szerint. Minden kimondott szó, vagy mondat után másképp és másképp fejlődik fel a kórus. Ha ezt mondják ki közösen: »győz a munkásosztály ereje!« - akkor egy sorban állnak közvetlen előre, s ledobbannak a lábak. Ha a kórus azt mondja: »rohanjuk át a gátat!« - akkor a csoport körben áll s a kezek láncát átszakítja a szólista. Amikor azt kiáltják: »ki a börtönből a munkásvezérrel!« - akkor a csoportból a tenyerek és karok a magasba lendítik azt, aki a munkásvezért képviseli a játékban.”²⁴ E tanulmányba nem illenek azok a perverz gondolatok, melyeket ez a harcias lévai munkáslányokról szóló plasztikus leírás ébresztett bennem, ám azt semmiképp nem hallgathatom el, a „mozgókórus” engem, a kettő közti kínos hasonlóság miatt, leginkább a hatvanas évek derekán és második felében épp (újra?) kibontakozó csehszlovákiai magyar amatőr színjátszó mozgalom szavalókórusaira és oratórikus előadásaira emlékeztet.

A munkásszínjátszók további kedvelt műfaja az ún. agitációs jelenet volt. A műfaj jellegzetessége, hogy abban a társadalmi agitáció vált elsődlegessé egy-egy téma dramaturgiailag pontos, szerepformálás tekintetében kidolgozott, árnyalt lélekrajzokat felmutató, tehát színpadilag is hiteles kibontása helyett. Ilyen jelenet volt a Kassai Munkás 1928-as évfolyamában közölt „forradalmi groteszk”, Majakovszkij *Rádió-májusa*, melyről Botka Ferenc feltételezi, hogy az ekkoriban már Kassán és Pozsonyban is működő kisebb munkásszínjátszó csoportok is bemutatták.²⁵ S ilyen lehetett a pozsonyi kommunista és sarlós fiatalok Vörös Barátság elnevezésű „munkástedző” és kulturális szervezetében „a kosúti tragédia színjátszó jelenetbe állítása” vagy „a grünebergi kefégyár döbbenetes arányú munkás-elbocsátásának szavalókórusba fogalmazása”.²⁶ A pozsonyi munkásfiatalok gyülekezőhelye, „tömegműhelye” a Búza piacon levő Sefcsik vendéglőben volt, „itt gyakorolták a színjátszást, a szavaló- és zümmögőkórust”.²⁷

1933 tavaszán Hábert Pozsonyba hívták - állást is szereztek neki -, hogy itt is megteremthesse a „proletárszínpadot”. Az itteni Vörös Barátság fiataljaival Háber a szovjet

Taraszov-Rogyionov *Csokoládé* című regényét állította színpadra Katona Fedor, azaz Karikás Frigyes fordítását felhasználva a saját maga dramatizálásában. A hosszúságával és hosszadalmasságával egy „fél napig elhúzódó kínai drámára” emlékeztető dramatizálás bemutatójára az Atlon mozi nagytermében került sor, amelyet a modern egyszerűséggel megkomponált díszletek közé szorított naturalista játéktílus jellemezett. Háber ezzel az előadással arra is kísérletet tett, hogy a közönséget bevonja a cselekmény menetébe. Balogh Edgár emlékezete szerint „a közönség hallatlan hűséggel kitartott, s végigborzongta a harcos osztályöntudat, a forradalmi éberség és fegyelem, majd a hibák felett való ön- és közítélkezés megrázó, lelki konfliktusait. Nem is színdarab volt már ez, hanem a hallgatóság bevonása az osztályhűség politikai próbájába.”²⁸ Az Útnak az előadásról közölt kritikájából megtudjuk, ahogy azt a legkorszerűbb színpadtechnika használata jellemezte, „a színpadon modern csöbútorok, egyszerű szimbólumok (jelképek), tiszta felületek, hogy semmi se vonja el a figyelmet a szöveg forradalmi mélységéről.”²⁹ Balogh Edgárék egyébként kidolgozták egy „országos jelentőségű proletárszínház-gócpont” tervezetét is, de ennek megvalósítását a rendőrség megakadályozta.³⁰

Az 1935-ben feloszlott Vörös Barátság helyébe 1936 és 1938 között a Műhely Kultúr- és Színjátszó Egyesület lépett. A Műhely munkásszínjászóinak legfontosabb vállalkozása Brecht Barta Lajos által átigazított Gorkij-átdolgozásának, *Az anyának* a színrevitele volt 1937. március 17-én a pozsonyi Vigadó kistermében. Az előadás érdekessége, hogy annak rendezését maga Barta Lajos vállalta, aki a „színpadon elhelyezett hatalmas Gorkij-portré felé fordulva” mondta el prologusát. Érdeemes idéznünk belőle: „A gyárak és műhelyek fátalmából jönnek azok a lányok és fiúk, akik ma itt a Te regényed figuráit eljuttassák. Munkások ők, először fogtak ilyenbe és éjszakákat áldoztak arra, hogy a szellemi tett szocializmusára példát adjanak!”³¹ Nem tudni, hogy az előadásra a Gorkij-portré miként reagált: összevonta-e szemöldökét vagy csak elnézően mosolygott felette.

Az esztétikum - mint az előbb említett agitációs jeleneteknél már láttuk - sokadlagos kérdésnek számított e munkásszínjászó előadások esetében. A lényeg az osztályharc volt, s a harcosok, ugye, mégsem fontolgathatták, hogy - idézem - „eszközeik megütik-e a művészet mércéjét”.³² Mindenesetre tény, hogy a munkásszínjászók a munkásművelődés szolgálatán túl elsősorban a munkások öntudatának fejlesztésében értek el számottevő eredményeket: „A gondolati és érzelmi fogalmazás formái fogyatékoságait áthidalta a kényszerű átélés tényleges élménye, és ez váltotta ki a hallgatóságtól várt kedvező hatást is.”³³

Vladimír Štefkónak a szlovák munkásszínjászásra vonatkozó megállapítása a csehszlovákiai magyar munkásszínjászók tevékenységére is érvényes: „A proletár színjátszás (...) nehéz körülmények között létezett, s mégis elsőként lépett túl a polgári színjátszás megcsontosodott modelljén és a színpad segítségével már nemcsak megjobbitani, hanem megváltoztatni akarta a világot.”³⁴ Tény azonban, hogy a csehszlovákiai magyar munkásszínjászásra vonatkozó ismereteink mindmáig meglehetősen hézagosak. Éppen ezért a Szilvássy József által ezzel kapcsolatban felsorolt feladatok - „fel kellene kutatni a szlovákiai magyar munkásszínjászóknak a szlovák, a cseh és a magyarországi haladó és kommunista írókhoz, társulatokhoz, továbbá a fiatal szovjet kultúrához fűződő kapcsolatait”³⁵ egyéb, esetenként fontosabb teendők mellett is időszerűek maradnak.

A fentieknek mintegy ellenpontosítására olvassunk bele e helyen a Dr. Borka Géza neve alatt 1937-ben megjelent kis füzetecskébe, mely *Műkedvelők tanácsadója* címmel iparkodott a szlovenszói magyar műkedvelő színjászók segítségére lenni. Ez annyiból is tanulságos időtöltés lehet számunkra, hogy a kiadványból megtudhatjuk, hogyan is képzeltek egyesek századunk harmincas éveiben a műkedvelők feladatait: „A műkedvelő előadásnak falun mérhetetlen hatása van a lelkekre. (...) Sok olyan darab kerül a falu szeme elé, amelyek kicsorbítják és lerombolják az iskolában, templomban és kultúrházban oly nehezen felépített ideálokat, megzavarják az ifjúság lelkét, összekeverik a tisztességről és becsületről vallott

nézeteit, erkölcsi zűrzavart és lazaságot okoznak. (Lásd: Zilahy Lajostól az *Ókőrcímű* komédiát, Móricz Zsigmondtól a *Magyarosan* vagy a *Kend a pap?*³⁶ című játékokat.) A nagyvárosok operett és kabaréközönségének írt darabokat nem szabad faluhelyen előadni.³⁷ Füzetének végén Dr. Borka Géza felsorolja a műkedvelő csoportoknak általa javasolt színműveket. A Szlovenszkói Magyar Kultúregyesület hivatalos lapja, a Magyar Vasárnap úgy véli, hogy „ez a rendkívül hasznos kis könyv nélkülözhetetlen a műkedvelő előadások rendezésében”. E reklámszöveg szerint a szerző nagy érdeme, hogy „végigolvasta a könyv-alakban kiadott összes népszínműveket, falura alkalmas vígjátékokat s drámákat, ebből a rengeteg anyagból kiválogatta azokat, amelyek a szlovenszkói magyar falvaknak megfelelnek”.³⁸ Önmagát minősíti a tény, hogy a javasolt darabok zömmel népszínművek, s ezek közt is elrettentően nagy számban „felelnek meg” a szlovenszkói magyar falvaknak a tanácsadó szerzőjének ma már sehol másutt nem jegyzett „remekművei”. A szerző fáradhatatlanul jelenteti meg „komoly tárgyú, vallásos egyfelvonásosait”, énekes népszínműveit és „tréfás, falusi egyfelvonásosait”, melyek „igen alkalmasak falusi színpadokon való eljátszásra”, s ezeknek a Magyar Vasárnap szorgalmas propagátorává vált.³⁹

Dr. Borka Géza azonban csak egyike volt a borkagézáknak, akik valósággal ellepték a csehszlovákiai magyar műkedvelő színpadokat is.⁴⁰ Sőt, volt idő, amikor a lévai Kersék János még rajta is túltett. 1923-ban például nem kevesebb, mint - írd és mondd 24 (I) füzetben jelentette meg dalos mesejátékait, mesetréfáit, vízióit, páros jeleneteit, rokokó idilljeit, vígjátékait, kis drámáit, intim jeleneteit, falusi tréfáit. Ehhez képest dr. Borka Géza a maga, 1930 és 1938 között kiadott tíz füzetével a szó szoros értelmében terméketlen szerzőnek számít.⁴¹ A kialakult helyzetre egy-két év távlatából visszatekintő Vájlók Sándor sommás, de jogos véleményt mond ezekről a „színműiparosokról” és nem éppen áldásos tevékenységük következményeiről: „A falusi színpad a múlt századi színművek ledarálása után a legmodernebb operettekhez ugrott át, vagy pedig hazailag előállított silány darabocskákat adott elő. Darabot írni a falusi színpadok számára kifizetődött, sőt nagyon jó üzletnek bizonyult. Ennek következtében gombamód teremtek a drámaírók, akik évente két-három darabot is kiadtak.”⁴² Ha tehát végigtekintünk a csehszlovákiai magyar műkedvelő együtteseknek a harmincas évek derekán játszott előadásain, azok szerzőit tekintve egyértelműen a Pál Gyulák, dr. Borka Gézák, Nagy Dénesek, Csizy Kálmánok, Illésné Ferenczy Ellák, Krausz Zsigmondok, Ujházi Györgyök és Csizy Károlyok vannak elsöprő többségben.

Más irányból közelít a kérdéshez egy, a szlovákiai magyar tanítószervezet tevékenységét értékelő, munkára buzdító dolgozat szerzője. A falusi műkedvelő színjátszó csoportok szervezése, működése ugyanis rendszerint egy-egy tanító buzgalmán múltott, akik „belső kényszer hatása alatt és tervszerűen” állították erejüket és lelkesedésüket a falu népének szolgálatába, hogy az „az ő lelkéhez legközelebb álló magyar színpadi műveken keresztül hibáit meg ismerve vetkőzze le azokat, erényeit pedig erősítse, fejlessze”.⁴³

S ezek közül a lelkes tanítók közül sokan, azon túl, hogy ők rendezték ezeket az előadásokat, sőt nemegyszer szerepeket is vállaltak bennük, igen gyakran maguk is írták a színre kerülő, „műkedvelő előadásra alkalmas” darabokat. S bár igaz, hangzik a szóban forgó dolgozat szerzőjének érvelése, hogy ezek a darabok „nem nagy igényűek, a falusi műkedvelő színelőadások kiállítása, rendezése körüli nehézségekkel számolók, egyszerű emberek érzés és gondolatvilágára beállítottak, melyekben a szereplők a nép nyelvén, egyszerűen, de szabatosan és magyarosan szólnak”.⁴⁴ Nos, ez is egy szempont, s talán akkor járunk a legközelebb az igazsághoz, ha ilyen irányú tevékenységüket is ebben a kettősségben ítéljük meg.

A mélyen irodalom alatti fércelmények tömkelegében egy-egy ismertebb népszínművet (pl. Tóth Edétől *A falu rosszat*, Szigligetitől *A cigányt*), vagy egy-egy jelesebb író (*A borral*

Gárdonyit, *A vén gazemberrel* Mikszáthot és Harsányi Zsoltot, a *Csoda a hegyek között* Molnár Ferencet, a *Nem élhetek muzsikaszó nélkül*l MórícZ Zsigmondot) is csak itt-ott lehet felfedezni. Az olyan vállalkozás pedig, mint amilyen a kassai Kazinczy Társaság „művészgárdájának” Darkó-darabja, a II. Rákóczi Ferenc rodostói száműzetését megelevenítő *Só és kenyér*, vagy a dunaszerdahelyi műkedvelők Capek-előadása, *Az anya* volt, igazi ritkaságnak számított. És még valamire fel kell figyelniünk e színjátszó-együttesek repertoárjának vizsgálatakor: a színre vitt darabok szinte kivétel nélkül magyar szerzők művei voltak. Ez a tendencia - mert tendencia volt a javából! - a nemzeti kultúra ápolását, a nemzeti öntudat erősítését hirdető jelszavak hangoztatása közepette érvényesült.⁴⁵

Persze, a műkedvelő színjátszók tevékenységét figyelemmel kíséző írások között szép elképzelésekkel, s alapjában véve helyénvaló meglátásokkal is találkozhatunk. Ezek egyike „nagy íróin darabjainak” színrevitelére buzdít, melyeket olyan értelemben kellene átdolgozni, hogy a „falusi színpad egyszerű technikájának megfeleljenek”. Akadnak például, akik Vörösmarty *Csongor és Tündéjét* látnák szívesen a műkedvelő színjátszók műsorán.⁴⁶ Van Szombathy Viktornak egy regénye, az *Elesni nem szabad*, amelyben jellemző sorok olvashatók a két háború közti szlovenszkói magyar műkedvelő színjátszásról, az együttesek műsorának kényszerítő-alakító tényezőiről, a darabválasztás furcsaságairól: „A gárda tizedik évét ünnepelte fennállásának, a műsor szokatlanul rövid volt, mert utána közvacsorát óhajtott a közvélemény s táncot a fiatalság. (...) Egyfelvonásosokat játszottak, vidámakat, mert a közönség, ha fizet, nem óhajtott szomorkodni is a pénzéért. Jól és ügyesen mozgott a gárda: tízéves megszokás eredménye, legfeljebb darabválasztásnál mutatkozott baj, mert a gárda a körúti (azaz a pesti - T. L. megj.) kabarék műsorát szívesebben tanulta volna be a kabaré zsargon-tréfáival, mint a falusi környezetből vett játékokat, amelyeket néha únt s egyhangúnak talált. A gárda nagyobbra, díszesebbre s városiasabbra vágyott, de a huszár főhadnagyok, bárók és megcsalt lipótvárosi kereskedők alakítói sohasem tudtak megbirkózni idegen szerepükkel.”⁴⁷ Szombathy másutt, egyebek közt egy 1936-ban írt tanulmányában is felpanaszolja, hogy „Műkedvelőink ugyanis ellepik színpadjainkat a napi színműirodalom olcsóbb termékeivel...”⁴⁸

Az 1920-as években Rimaszombatban nem kevesebb, mint öt aktív színjátszó együttes működött.⁴⁹ 1926-ban a Polgári Olvasókör műkedvelő gárdája a *János vitéz* sorozatos előadásával ért el hetedhét határra szóló, mind erkölcsileg, mind anyagilag kamatozó sikert, melyet a vidéki közönség kívánságára délután is be kellett mutatnia. A daljátékot Hlozekné Beliczky Böske rendezte, s ő játszotta annak főszerepét is „olyan tündöklő ragyogással, amilyennel csak a legrutinosabb primadonnák dicsekedhetnek”. Zenei kíséretéről a volt vármegyei főügyész, dr. Mihalik Dezső 600 éves zenekara gondoskodott, mely onnan kapta a nevét, hogy tagjainak életkora összesítve kereken 600 esztendő tette ki.⁵⁰

1918 és 1928 között igencsak aktív tevékenységet fejtettek ki a kassai műkedvelők Éliás Ferenc, Stefányi Jenő, Schusztér János, Hercz Pista, Molnár István, dr. Komor Ernő, Pechár László, Schmotzer János, Lengyel István, Lengyel Ferenc, Barta Béla rendezők irányításával. A város magyar műkedvelő színjátszóinak száma ebben az időszakban egy névsor szerint megközelíti a százat. A társulat műsorán a kor legnépszerűbb és agyonjátszott színművei és operettjei szerepeltek, amilyenek az *Iglói diákok*, *Az obsitos*, a *Cseregyerek*, a *Gül baba*, a *Limonádé ezredes*, a *Sztambul rózsája*, a *Marica grófnő*, a *Lili bárónő* és társaik voltak. A kassai színjátszók városukon kívül Iglón, Lőcsén, Eperjesen és Szepsiben is felléptek.⁵¹ De volt műkedvelő gárda Iglón is, mely jeles sikerét Csathó Kálmán *Az új rokon* című színművével aratta 1924-ben. A vállalkozásban Szombathy Viktor „a szepességi - nagyon megkritkult - magyarság és a szepességi németiség, azaz a cipszerek testvéri ölelkezésének” jelképét látta.⁵² A dunaszerdahelyi színjátszók 1920 és 1923 között *Műkedvelő* címmel „színházi és almi lapot” adtak ki „a műkedvelő gárda hivatalos” közlönyeként, amelynek összesen tizenkét száma jelent meg.⁵³ 1921-ben a nagymagyariak alakítottak Műkedvelő

Kört, amely 1925 és 1927 között tíz előadást tartott. Ugyanebben az időszakban a csallóközi Doborgazon tizenkét, Vajkán tíz, Bacsfán pedig hat előadást tartottak a műkedvelők. Az illésháziak Shakespeare-t (*Szeget szeggel*) és Molière-t (*Botcsinálta doktor*) játszottak.⁵⁴

1925-ben alakult meg a fényes múltra visszatekintő, 1874-ben alapított pozsonyi Toldy Kör műkedvelő színjátszó együttese. A Kör kezdetben a város szellemi életét, kulturális arculatát alapjában véve meghatározó német nyelvű kultúra ellensúlyozását tekintette feladatának. A Csehszlovák Köztársaság megalakulása után a „kisebbségbe szorult magyar kultúra” ápolása terén fejtett ki élénk tevékenységet; a kör irodalmi estjei, ismeretterjesztő szakelőadásai, színelőadásai meglehetősen népszerűek voltak. A Toldy Körön belül, noha az egy „tipikus úri középosztály-centrikus beállítottságú intézményként” indult, az 1918/1919-es államfordulatot követően - Popély Gyula értékelése szerint - „bizonyos méretű társadalmi fellazulás és kulturális iránymódosulás folyamata volt észlelhető”, amelynek következtében az „alapjában véve még mindig a hagyományos polgári ízlést reprezentáló Kör sokszor szinte a meglepően modern irányzatoknak is, ha nem is lelkes támogatója, de mindenesetre jóindulatú szállásadója lett”.⁵⁵ Pozitívan értékelte a Toldy Kör színjátszó csoportjának szerepét Turczel Lajos is: különösen ennek „a klasszikus és a modern magyar drámairodalomra orientálódó igényes műsorpolitikáját” emelte ki.⁵⁶ Ezzel kapcsolatban *Korszakváltás* című önéletrajzi munkájában Kovács Endre a Toldy Kör műkedvelő színtársulatának hiányt pótló szerepet is tulajdonít, mivelhogy a „magyar klasszikusokkal a közönség másutt nem találkozhatott...”⁵⁷

A Kör színjátszó csoportjának megalakulása idején, tehát 1925-ben Pozsonyban a hivatásos színtársulat csupán a nyári hónapokban kapott játszási engedélyt, így a műkedvelők nem titkolt szándéka az volt, hogy fellépéseikkel ezen az inséges helyzeten igyekezzenek valamelyest enyhíteni. Bemutatkozó előadásukon Jókai Mór-Hevesi Sándor *Új földesúr* című színművével május 30-án léptek színpadra akkora érdeklődés közepette, hogy „a város külső részében fekvő YMCA nagyterme a rossz időjárás ellenére is zsúfolásig megtelt előkelő, lelkes közönséggel”.⁵⁸ Fennállásának első tizenegy esztendeje alatt a Kör műkedvelő együttese nem kevesebb, mint huszonkét bemutatót tartott. Az előadások általában - amíg át nem alakították hangosfilmek előadására⁵⁹ - az Atlon moziban, továbbá az YMCA nagytermében, illetve - az első időszakban ritkábban, 1933-tól azonban rendszeresen - a Városi Színházban zajlottak. Műsoron kivétel nélkül a kor (pesti) sikerszerzői és sikerdarabjai (víg- és daljátékai, népszínművei és operettjei) - Hevesi Sándor *Elzevirje*, Géczy István *Amit az erdő mesélje*, Herczeg Ferenc *Gyurkovics-lányokja* és *Három testőre*, Farkas Imre *Iglói diákokja*, Vidor Pál *Ingyenélőkje*, továbbá Verő György daljátéka, *A bajusz*, Szabados Béla és Rákosi Jenő meseoperettje, *A bolond* stb. voltak. Az egyes darabokat általában „a régi magyar nagyasszonyokra emlékeztető lelkesedéssel és fáradhatatlansággal”⁶⁰ Matzon Ernőné Somos Zsizi rendezte, a zenekart, valamint az énekeseket és a táncosokat Sendlein János irányította. Matzon Ernőnéen kívül Kessik Herold, Sárjai Pali, Székely László és Moravekné Kovács Mária vállalt még rendezést az együttes közkedvelt színjátszói közül. Érdekesség, hogy a húszas évek második felében többször vállalt szerepet a szlovákiai magyar szellemi élet későbbi jeles alakja az ekkoriban tizenkilenc-húszéves Duka-Zólyomi Norbert is.⁶¹ Legsikeresebb előadásait az együttesnek kétszer-háromszor is meg kellett ismételnie, néhány esetben pedig Pozsonyhoz közeli kisvárosokba - Somorjára, Szentre - is meghívták őket vendégszereplésre. Ez utóbbiról a következőket jegyezte föl Tamás Lajos, a jónevű költő személyében a krónikás: „A szenci látogatás mindig hangulatos emléke marad a résztvevőknek. Kocsin, autón, gyalog özönlött a környékbeli lakosság Szentre, hogy jelen lehessen az előadáson.”⁶² A Toldy Kör színjátszó együttesének előadásai iránt először 1931-ben kezdett lanyhulni az érdeklődés, ami részben más pozsonyi műkedvelő együttesek, különösen a közvetlenül az államfordulat után is fontos szerepet játszó Keresztény Kultúr Kör aktivizálódásával is magyarázható, mely a szóban

forgó esztendőben a *János vitéz* háromszori és a *Gül baba* kétszeri előadásával ért el sikereket, és osztotta meg a közönséget.⁶³ A hullámvölgyet azonban emelkedő követte: 1933-ban három színmű is bemutatásra került a Toldy Kör színjátszóinak előadásában.⁶⁴ Ekkor azonban már egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a Toldy Kör vezetőinek, mind a műkedvelő színjátszók, mind pedig a közönség megosztásával is számolniuk kell, hiszen a Keresztény Kultúr Körön kívül ekkoriban - a harmincas évek közepén - a Kis-Kárpátok Cserkészcsapat vagy a Műkedvelő Színpad színjátszói is serényen tevékenykedtek.⁶⁵

A harmincas években a Prágai Magyar Hírlap is rendszeresen beszámolt műkedvelő színelőadásokról. Ezek a tudósítások természetesen elsősorban a műkedvelők lelkesedését voltak hivatottak erősíteni, s inkább a színjátszók hiúságát legyezgették, semmint tárgyilagosan, a hibákra is rámutatva értékelték volna teljesítményüket.⁶⁶ Kiemelkedő sikert arattak 1933 nyarán az eperjesi színjátszók Kassán, ahol Bónyi Adorján „igénytelen és mégis szórakoztató vígjátékát”, az *Egy kis senkit* vitték színre Kolos Ernő rendezésében. A szereplők közül a korabeli sajtó különösen Kisóczy Józsefné Körtvélyessy Erzsikét dicsérte, aki „messze kiemelkedik az együttesből a kifejezés művészetének azzal a szublimált tisztaságával, amely csak az igazán nagy művészek tulajdona”. Mi több: „Szavaiban, mozdulataiban, villanásaiban Varsányi Irén, Bajor Gizi legjobb szerepeire emlékeztetett.”⁶⁷ Nevezetes esemény volt 1934-ben Kacsóh Pongrác agyonjátszott daljátékának, a *János vitéznek* a bemutatása a szentpéteri műkedvelők előadásában, amelyből „különösen kitűnt Szentpéter nótafája, a daloló, versfaragó Gerencséri Sándor, akinek János vitéz alakítása a vérbeli színészek játékával vetekedett”.⁶⁸ Az előző esztendőben Tóth Ede népszínműve, *A falu rossza* szerepelt a szentpéteriek műsorán, akiknek élénk tevékenysége nem kis mértékben a faluban tanítóskodó (műkedvelő) költőnek, Kossányi Józsefnek köszönhető; az ő verseit Fábry Zoltán egyszerűen csak „papirosirodalomnak” titulálta.⁶⁹ 1935 tavaszán a SZMKE kassai titkársága „faluszínjátszó-versenyre” hívott meg néhány együttest Kassára és Eperjesre.⁷⁰ Ez utóbbi helyen példamutató buzgalommal és színvonalon serénykedtek a műkedvelők.⁷¹ A szóban forgó versenyről a következőképpen írt a korabeli lapok egyike: annak célja, hogy „a magyar falu színjátszó értékeit megismertesse a városi közönséggel, megindítsa a városi és falusi magyarság közötti kulturális érintkezés, értékkicserélődés, egymást segítés folyamatát, és hogy a faluszínjátszást is eredeti hivatására, a magyar népi kultúra ápolására visszavezesse”.⁷² Ugyanebből az alkalomból a SZMKE kelet-szlovákiai titkársága felhívással fordult a „csehszlovákiai magyar írókhoz, színpadi szerzőkhöz és tollforgató népnevelőkhöz”, hogy egyfelvonásosok, illetve harminc-negyven perces nem meghaladó időtartamú, „a mai kisebbségi magyar falunak megfelelő színdarabok” írásával segítsék a magyar műkedvelő színjátszókat.⁷³ A Kassai Kazinczy Társaság színjátszó együttese akkoriban mutatta be Darkó István *Só és kenyér* című drámáját, amellyel május 11-én Királyhelmeceken is fellépett. A garamsallói műkedvelő színjátszók munkájában a költő, Csontos Vilmos nyújtott nem lebecsülendő segítséget.⁷⁴ Különösen élénk játékszíni tevékenység folyt Dunaradványon, Martoson, Ipolypásztón, s vannak adataink ekeli, vereknyeie, koltai, nyitrai, szilicei, nagyfödémesei, gömörpanyiti, dereski, zsérei, vajkai, madari műkedvelő színelőadásokról is. A köbölkütiak passiójátékot adtak elő: „A színes bibliai képek az iskolaudvaron peregtek le.”⁷⁵ De például a Dr. Szerényi Ferdinánd szerkesztésében megjelent *A csehszlovákiai magyar tanítók almanachjának* ama fejezetében, mely Szlovákia magyarok által lakott vidékeinek tankerületeit, tanítóit és iskoláit sorolja fel, alig van település, ahol valamelyik tanító neve mögött ne állna ott a *műk.* rövidítés, ami annyit jelent, hogy az illető pedagógus műkedvelő előadásokat is rendez. (De nagyon sok tanító neve mögött szerepelt az is - amire alább még visszatérünk -, hogy az illető valamilyen formában, műfajban irodalmilag is tevékeny volt.)⁷⁶ Kovács Pál *Az obsitos* című ugyancsak számtalanszor játszott népszínművének pelsőci előadása után „a közönség valósággal kimerítette a szereplőket az ének és táncszámok újrázásával”. A korabeli krónikás szerint „itt

is annyi közönség volt, hogy sokaknak el kellett menniük”, azaz nem fértek be a terembe.⁷⁷ A SZMKE nyitrai csoportjának „a dilettantizmus nívóját túlszárnyaló” színelőadásait esetenként többször is meg kellett ismétetni, mert „a jegyek minden alkalommal elővételben kelték el, az iparház nagyterme zsúfolásig megtelt, az érdeklődők nagy része jegyhez sem juthatott”, ám „a hatóság kívánságára” valamely előadás háromnál többszöri megismétlésére nem kerül(hetet)t sor.⁷⁸ Nem ritkák - mint arra már ugyancsak több helyen említettünk példákat - a vendégszereplések sem; egy-egy színművet a műkedvelő színjátszók a szomszédos községekben, városokban is előadtak.⁷⁹ Az igazsághoz azonban hozzátartozik az is, hogy időnként - a korabeli sajtó tanúsága szerint - egészen kiváló eredmények, művészileg értékes előadások is születtek. Egy 1934-es színházi összefoglalóból például megtudható, hogy „egy-egy begyakorolt műkedvelői együttesünk, például a pozsonyi Toldy Körre, vagy az eperjesiekre gondolunk külön előadásokat mutatnak be, mint a hivatásos társulatok”.⁸⁰ A Toldy Kör előadásait - mely „rövid idő múlva a szlovákiai magyar városokban működő műkedvelő csoportok élére került művészi teljesítményeivel”⁸¹ Turczel Lajos is pozitívan értékeli e dolgozatban is sokszor idézett nagyszabású monográfiájában.⁸²

Több alkalommal foglalkozott ez időben a szlovenszkói magyar játékszín problémáival Juhász Árpád kassai író, aki egyenesen a színjátszás válságából kivezető utat látta a műkedvelő együttesek tevékenységében. Tapasztalatai alapján ugyanis úgy látta, hogy a műkedvelők körében „szebb és értékesebb anyag akad (...) a szlovenszkói és kárpátaljai illetőségű hivatásos színészek java részénél”. Márpedig „az intelligensebb műkedvelő, még ha nem is rendelkezik hivatásszerű gyakorlattal, értékesebb erőt jelent a színpadnak”. Javaslatára szerint tehát létre kellene hozni egy olyan, válogatott erőkből alapított kamaraegyüttest - egy tíz-tizenkét emberből, „lehetőleg csupa munkanélküli műkedvelőből” álló „kis csapatot” -, mely aztán hivatásos rendező irányításával „méltóképpen reprezentálhatná a szlovenszkói magyar dolgozók színi kultúráját”.⁸³ Figyelemre méltó itt, hogy a műkedvelő színjátszók legjobbjaikat tömörítő együttes létrehozásának ötlete - hol a nívótlan hivatásos színjátszás ösztönzésének, hol a hivatásos színjátszás alternatívájaként - időről időre több alkalommal is fölvetődött a (cseh)szlovákiai magyar játékszíni kultúrában. Juhász Árpád a darabválasztás szabályozását is üdvösnek látta volna, s tervezete szerint „kimondottan a dolgozók problémáival foglalkozó daraboknak volna csak szabad színre kerülni, az új élet arcának megmutatása lenne a cél, amitől semmiféle ostoba operett vagy romantikus limonádé kedvéért sem térhetne, el egyetlen helyi csoport sem”.⁸⁴ Az aggódó jószándék természetesen kiérződik Juhász Árpád szavaiból, amikor szembe kívánt fordulni a színpadi giccsirodalommal, ami ez időre már a szlovákiai magyar világot jelentő deszkákat is teljesen elárasztotta, ám hogy most mégis tartózkodóbban ítélem meg javaslatát, annak mindenekelőtt az az oka, hogy századunk a proletkult éveitől az ötvenes évek sematizmusán keresztül egészen a brezsnyevi időkig „az új élet arcának megmutatását” illetően is bőven sorakoztatta már az ellenpéldákat.

Néhány bekezdéssel feljebb egyszer már idéztem Duba Gyulát, s nem véletlenül. Szülőfalujáról, Hontfüzesgyarmatról írt monográfiájának egy teljes fejezetében a század első felének falusi színjátszásával foglalkozik. Duba - nemcsak a csehszlovákiai magyar művelődés-történetírás és színházi publicisztika számára, hanem általánosságban is - kitűnően hasznosítható következtetéseinek lényege, hogy a falusi ember, a paraszttársadalom „életmódja és kultúrája terén is »polgáriasodott«. Nem tudok jobb kifejezést találni arra a folyamatra, mely a falut a két világháború között jellemezte. A polgárosodás azt jelenti, hogy míg pl. a munkásszínjátszók és szavalókörök a proletárdiktatúrát a haladó eszmék és forradalmi ideálok jegyében ápolták, addig a parasztszínjátszás a münépiesség eszményét tette magáévá. (...) Így a mi parasztkultúránk az első világháborútól kezdődően már nemcsak az ősi gyökerekből, hagyományokból táplálkozott, hanem idegen valóságok szellemi termékeit - sokszor gicceit - is megszerezte, átformálta és magába olvasztotta.”⁸⁵ A jeles író

itt valami olyasmire hívta fel a figyelmet, amire korábban már Szombathy Viktor is rámutatott, s ami mind a mai napig érezteti erős hatását a csehszlovákiai magyar műkedvelő színjátszó csoportok tevékenységében: a műnépiesség „eszményének” nemegyszer tapasztalható felvállalására, az „ősi gyökerek” elvesztésére, s a számára „idegen valóságok szellemi termékei” felé történő ösztönös tapogatózásra. Ha azonban a fentebb már említett személyiség-formáló szerepükön túl úgy tekintjük ezeket a műkedvelő színelőadásokat, mint megannyi alkalmat az együttlétre, kisebb és nagyobb közösségeket alakító és összetartó szerepüknél fogva társadalmi szempontból, különösen kisebbségi közegben, rendkívüli jelentőségük is lehet. Teljes mértékben helytálló Zalabai Zsigmond szellemes-szemléletes összegezése: „Népszínműveket játszottak, érzelmes, édes-bús, együgyű történeteket; inkább volt Produkciójuk harsány szórakoztatóipar, nyakon öntve műnépies mázzal, mintsem az a fajta rangos amatőr teljesítmény, amely versenyre képes kihívni a profi színházművészetet is... Az ösztönös és tanulatlan »színészkedés«, a merev és harsány szövegfölmondás, a rendezésművészet fogyatékoságok és ügyetlenkedések ellenére végül is jótékony hatás 86 volt e színdaraboknak. Sok embert vontak be a munkába...”⁸⁶

De volt még egy következő, ritkábban szóba kerülő vonatkozása is a sikeres műkedvelő előadásoknak. Ez pedig, szinte a műkedvelő színjátszás kezdeteitől fogva, a dolgok anyagi oldala. Az esetenként nem jelentéktelen bevételt, melyet - mint korábbi időszakokban, már rögtön a legelején is láttuk - jótékony célokra vagy vándortársulatok megsegítésére fordítottak a nagylelkű műkedvelők, most a magyarok által lakott községek kulturális életének, szociális viszonyainak a fellendítésére használták fel, s jutott belőle olyan dolgokra, amelyekre az állami költségvetésből bizony időnként nagyon szűkösen futotta. Az így befolyt összeg tehát „szegény hitközségek iskoláit sokszor a bezárástól menti meg, amikor a műkedvelő - felnőtt és gyermek - színelőadások jövedelméből iskolai felszerelést, segédeszközöket vásárolnak, iskola-épületeket tartanak jókarban, kultúrházak alapjait vetik meg és kultúrházakat tartanak fenn... Ott pedig, ahol az iskolát és más kultúrházat más anyagi forrásból is el tudják látni az előírt és szükséges felszereléssel (...) egyházi v. kultúr, igen sokszor szociális célt szolgál a műkedvelő színelőadások jövedelme.”⁸⁷ S ha van is némi túlzás a fenti sorokban, a műkedvelő együttesek tevékenységének e vonatkozásait valóban nem szabad lebecsülni: a Toldy Kör színigárdájának a bevételeit is - mert előadásaikra „szívesen áldozott a magyar közönség,, - például „szükséges, de jövedelmet nem hajtó célokra” tudták fordítani.⁸⁸ Sőt, a *János vitéz* nagyszerű és a csehszlovákiai magyar művelődéstörténetben legendás hírnevű örvendő lévai szabadtéri előadásának bevétele egy teljes esztendőig bizonyult elegendőnek a helybeli SZMKE tevékenységének fedezésére!⁸⁹

Végezetül a hivatásos színjátszás szempontjából is fontos szerepet töltöttek be a műkedvelők. S ezeknek csupán egyike - és távolról sem a legjelentősebb - volt az, hogy felszereléssel, anyagiakkal, áldásos közönségtoborzó munkájukkal segítették már a kezdet kezdetétől fogva a megszorult - de nemcsak a megszorult - vándortruppokat. A kettő, tehát a hivatásos és műkedvelő színjátszás közti szoros kapcsolat legfontosabb eredménye, hogy tevékenységükkel kölcsönösen hatni tudtak egymásra: „egészséges és eredményes műkedvelésbe csak ott lehet kezdeni, ahol hivatásos színház is működik, egyrészt: mert minden tekintetben segítségére állhat a műkedvelőknek, másrészt: azokat a rendszerint helyi vonatkozású és kisebb jelentőségű feladatokat, amelyek nem emelkednek a hivatásos színjátszás feladatköréig és színvonaláig, átengedheti a műkedvelőknek, akik ebben az esetben szinte hézagpótló munkát végeznek.”⁹⁰ Nem elhanyagolható ugyanakkor tehetség-felfedező funkciójuk sem, erre a legfényesebb példát szlovákiai magyar vonatkozásban Bulla Elma esete szolgáltatja, akire éppen pozsonyi műkedvelőként figyeltek föl a húszas évek elején.⁹¹ De a műkedvelők esetenként a színészihiánnyal küszködő hivatásos társulatokat is kisegítették, különösen amikor a csehszlovák hatóságok egyre nagyobb akadályokat gördítettek a magyarországi színészek szerződésének elé.⁹²

Tárgyunkat illetően külön fejezetbe tartozhatnának az iskolai gyermekszínjátszás különböző kezdeményei a szóban forgó időszakban, tehát 1918 és 1938 között, s különösen a harmincas évek derekán. Persze annak ellenére, hogy 1918-at megelőzően és ezt követően is vannak adataink iskolai színelőadásokról vagy iskolások részvételéről a felnőtt színjátszó csoportok munkájában, a magyar nyelvű diákszínjátszás a két világháború közti Szlovákiában nem tudott megerősödni, mozgalommá terebélyesedni. Az egymástól jobbra elszigetelt és helyi jellegűnek megmaradt kezdeményezések sorából két mátyusföldi község - Zsigárd és Hidaskürt - iskolai színelőadásainak azonban a tárgyalt időszakban is sikerült nagyobb visszhangot kelteniük.

A Prágai Magyar Hírlap 1935. február 1-jétől hetenként megjelenő gyermekmellékletnek adott helyet hasábjain Kis Magyarok Lapja címmel. A melléklet május 17-i számában olvashatjuk a hírt, mely szerint már „nemcsak lapjuk van ám a kis magyaroknak, hanem színházuk is. Hatvan életrevaló zsigárdi elemistából olyan parádés színházat csinált Munka tanító néni, hogy a nagyok is csodájára járnak.”⁹³ A zsigárdi gyerekek Bakonyi Károly-Heltai Jenő-Kacsóh Pongrác daljátékát, a *János vitézt* mutatták be olyan sikerrel, hogy Galántára is meghívást kaptak, ahol „zsúfolásig megtelt nézőtér előtt” léptek föl. Ebből a tudósításból egyébként azt is megtudhatjuk, hogy a zsigárdi gyerekeket a *János vitézzel* Pozsonyba is meghívták, ahol „a legnagyobb szlovenszkói színházban,, igazi nagy színpadon játsszák el Kukorica Jancsi vándorlásait...”⁹⁴ A Munka Jenőné igazgató-tanítónő - egyébként Dobossy László nővére - által rendezett mesejáték pozsonyi előadásának ötlete Környei Elektől származott, s annak megvalósulását a SZMKE helyi csoportja segítette. Az esemény jelentőségét az iskolaügyi minisztérium képviselőinek, valamint a pozsonyi magyar konzulnak megjelenése is jelzi.⁹⁵ A Prágai Magyar Hírlap tudósítója a Kis Magyarok Lapjában abbéli reményének is hangot adott, hogy a kis színészek „diadalútjukban nem állnak meg Pozsonynál, hanem más nagyobb városban is megrendezik az előadást...”⁹⁶ Hogy aztán eljutott-e máshova is a zsigárdi iskolások *János vitéz*, arról egyelőre nincsenek adataim.

Arról viszont ugyancsak a Prágai Magyar Hírlapból értesülhettünk - és nem is annak gyermekmellékletéből, hanem a július 11-i kulturális rovatának egyik tudósításából -, hogy a zsigárdiak után a hidaskürtiek tartottak gyermekelőadást. Ők egy szerkesztett játékot mutattak be *Kirándulás Meseországba* címmel, melynek történetét a prágai lap nyomán alkalmunk van bővebben is ismertetni, hogy ebből is képet alkothassunk arról, milyen elképzelései is voltak néhány embernek fél évszázaddal ezelőtt a diákszínjátszásra, illetve annak céljaira és eszközeire vonatkozóan. A történet két főszereplője, „Jancsi és Juliska, két szófogatlan gyermek, akik szülői parancs ellenére elkalandoznak az erdőbe, az erdő sűrűjében azután összeakadnak a magyar mesevilág valamennyi ismert alakjával: Piroska, a vasorrú bába, a farkas, Hamupipőke, Hófehérke mind ott vannak... A két gyermek persze ezerféle érdekes kalandon megy keresztül Meseországban, míg aztán a derék tündérr királylány palotájába kerülnek...” A darab azzal végződik, hogy a tündérr király végül is visszavezeti a két kis csavargót a „szülői szeretet hajlékába”. A H.L. jelzést használó tudósító írása végén abban reménykedik, hogy „a zsigárdi és a hidaskürti gyermekszínjátszók közt megindult nemes versengés . buzdítóan fog hatni” más falvakban is.⁹⁷

Történetek kísérletek a bábjáték meghonosítására, a bábjátás szélesebb alapokra helyezésére is. A bábjátás a magyar műkedvelők körében meglehetősen nehezen tudott gyökeret verni, noha az ország más részeiben nem kis népszerűségnek örvendett.⁹⁸

A Magyar Vasárnap helyénvalónak tartaná, ha a SZMKE szervezetein belül egymás után alakulnának meg a bábcsoportok. Éppen ezért egy szakkönyvre is - a komáromi Bakonyi István *Az új magyar bábszínház* című munkájára is - felhívja az érdeklődők figyelmét, melynek áttanulmányozásával az olvasónak „bizonytal kedve támad a bábszínházhoz”.⁹⁹ A szlovenszkói magyar bábjátékszerzők közül a cikk Bakonyiné Rab Olgának, Zsolnay Bélának és természetesen a könyvecske szerzőjének darabjait tartja említésre méltónak.

Ennek a korszaknak a végén, a csehszlovákiai magyar műkedvelő színjátszás vonatkozásában is, egy jelképesnek nevezhető esemény áll. A Tamás Mihály szerkesztésében megjelenő kitűnő folyóirat, a *Tátra* a Csehszlovákiai Magyar Irodalmi Szövetséggel közösen 1937-ben nem kevesebb, mint 20 (!) kategóriában kürt nagyszabású pályázatot hirdetett, melynek egyik tétele például *A falusi műkedvelő színjátszás jelentősége és problémáinak* kutatására szólította föl az érdeklődőket.¹⁰⁰ Nem sajnálható eléggé, hogy az e kiírásra beérkezett pályamunkákat a Szövetség elnöke, dr. Staud Gábor „elsikkasztotta”, s ezáltal a minket érdeklő kategória díjnyertes dolgozatát, Janson Jenő pályamunkáját - s ugyanígy e csoport további három értekezését - nem ismerhetjük.¹⁰¹ Pedig ezek a valahol lappangó - vagy végérvényesen eltűnt? - írások számos vonatkozásban megkönnyíthetnék és gazdagíthatnák a mai kutatók munkáját is. Annál is inkább, mivel mindezidáig éppen a műkedvelő színjátszás hagyományai és tanulságai váltak a legkevésbé a csehszlovákiai magyarság kulturális hagyománytudatának, színház- és öntudatának részévé.

* Részlet egy, A Csehszlovákiai Magyar Kultúráért Alapíriány támogatásával készült hosszabb tanulmányból.

Jegyzetek

- 1 Turczel Lajos: *A csehszlovákiai magyarirodalom hat évtizede*. In: Turczel Lajos: *Tanulmányok és visszaemlékezések*. Bratislava 1987, 8.
- 2 Dr. Szerényi Ferdinánd: *A falusi műkedvelő előadások* In.: *Jubileumi album 1918-1928*. Szerkesztette: Keller Imre. Košice 1928, 125.
- 3 Dr. Borka Géza: *Műkedvelők tanácsadója*. Komárno 1937, 13.
- 4 Uo.. 8. - Műkedvelő színelőadások rendezéséhez ezekben az években négyféle- kiadói, szerzői, helyhatósági és rendőrhatalósági - engedélyre volt szükség. L.: uo., 11.
- 5 A szerzői jogdíj színdarabonként a teljes bevétel 10%-át tette ki. L.: *Tájékoztató mindazoknak, akiknek a „szerzői jogdíj” kérdésében elintéznivalójuk akad*. Magyar Vasárnap, 1937 aug.-szept., 8-9. sz., 10.
- 6 Fleischmann Gyula: *Csehszlovákia művelődéspolitikája és a magyar kisebbség*. Budapest 1939, 7-8.
- 7 Rábely Miklós: *Emlékezések*. Kézirat. OSZK Kézirattár, Szombathy Viktor-hagyaték, Fond 376, 19.
- 8 Szombathy Viktor *Visszaemlékezései az első Csehszlovák Köztársaságban eltöltött évekről 1920-1938*. Függelék: *A SZMKE közművelődési munkája a Felvidéken*. Kézirat. OSZK Kézirattár, Szombathy Vildor-hagyaték, Fond 376, 67.
- 9 Turczel Lajos: L.: *Két kor mezsgyéjén. A magyar irodalom fejlődési feltételei és problémái Csehszlovákiában 1918 és 1938 között*. Bratislava 1967, 137.
- 10 Sziklay Ferenc: *Kulturális szervezkedésünk története*. In.: *Magyarok Csehszlovákiában 1918-1938*. Budapest 1938, 93-108.
- 11 Aixinger László: *Pozsony a magyar élet gócpontja*. In.: *A szlovákiai magyarság élete 1938-1942*. Budapest 1942, 46.
- 12 Az egyesület 1925 nyarán betervezett alapszabályait a hatóságok csupán három évvel később, 1928 nyarán hagyták jóvá. Turczel Lajos: *Két kor...*, 52. - Ám ezt követően is minden eszközzel akadályozták a tevékenységét. Nyitrán például csak 1931. május 9-én alakulhatott meg az egyesület helyi szervezete, ám azt, hogy nyilvános előadásokat rendezhessen, menet közben kellett kiharcolnia. Gyürky Ákos: *Nyitrai magyar élet*. In: *A szlovákiai magyarság...*, 61.
- 13 „A SZMKE nem politizál! Célja csak egy: kulturális egységbe szervezni s benne összetartani a magyarságot.” L.: Magyar Vasárnap, 1934. márc., 1. sz., 5.
- 14 Szombathy Viktor *Visszaemlékezései...*, 37.
- 15 Uo., 66.
- 16 Turczel Lajos: *Két kor...*, 53. Egy feltehetően azóta se megdöntött nézőcsúcs abból az időből: a lévai SZMKE-szervezet szabadtéri János vitéz-előadásait 1937-ben közel harmincezer néző tekintette meg. L.: Uo. Ennek a színház-történeti jelentőségű eseménynek az ötlete egyébként Földes Dezső sógorának, a színidirektor társulatában játszó Mihályi Emőnek a fejéből pattant ki, ám balszerencséjére éppen akkor került kórházba, amikor elképzelése végül is megvalósult. L.: Szombathy Viktor: *Visszaemlékezései...*, 18.
- 17 J. Marták: *Ochotnícka činohra 1918-1944* (A műkedvelő színjátszás 1918-1944). In: Peter Karvaš: *Priestory v divadle a divadlo v priestore. K problematike svojrázu a specifickosti divadelného umenia* (Terek a

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 4.sz. (1990. december)

- színházban és színház a térben. A színházművészet sajátos jellegének és különlegességének problematikájához). Bratislava 1984, 437.
- 18 Kovács Endre: *Korszakváltás. Emlékiratok*. Budapest 1981, 367.
- 19 Botka Ferenc: *Tömegjátékok a kassai proletkultban*. Színháztudományi Szemle 14-15. Budapest 1984, 283-305.
- 20 Uo., 291-292.
- 21 Uo.
- 22 Háber Zoltán: *A színjátszást így kezdjük*. In: *Az Út 1931-1936*. Válogatta: Fónod Zoltán. Bratislava 1981, 197-199.
- 23 Talán nem szorosan, de a tárgyhoz tartozik hogy az előadást követően a kórust a helybeli rendőrség feloszlatta, Hábert és két munkatársát pedig azzal vádolták, hogy a (kommunista) ifjúságot "katonai kiképzésben részesítették". L.: *Az Út*, 1932. 2. sz., 11., képaláírás.
- 24 Peéry Rezső: *Látogatóban a lévai elvtársaknál*. Uo.
- 25 Botka Ferenc: *Munkásszínházunk hagyományából*. Hét, 1960. máj 5., 14.
- 26 Balázs András: *A Sarló és a Vörös Barátság*. In: *Ez volt a Sarló*. Összeállította: Sándor László. Budapest 1978, 229.
- 27 Uo., 229.
- 28 Balogh Edgár: *Hétpróba*. In: *Hétpróba - Szolgálatban*. Budapest 1981, I. köt., 229.
- 29 In: Botka Ferenc: *Munkásszínházunk...*, 1960. jún. 12.
- 30 Balogh Edgár: i. m., I. köt., 383.
- 31 In: Botka Ferenc: *Munkásszínházunk...*, 1960. jún. 19.
- 32 Balázs András: i. m., 229.
- 33 Uo., 230.
- 34 Ladislav Čavojský-Vladimír Štefko: *Slovenské ochotnícke divadlo 1830-1980*. (A szlovák műkedvelő színház 1830-1980.) Bratislava 1983, 209.
- 35 Szilvássy József: *A csehszlovákiai magyar amatőr színházmozgalom három évtizede*. Bratislava 1982, 102-103.
- 36 Csupán érdekessége miatt írjuk ide, hogy a *Kend a pap?*-ot az induló Magyar Területi Színház is bemutatta 1953. augusztus 29-én; Urbán Ernő színháznyitó *Tűzkeresztisége* után ez volt a második magyar színmű a színház műsorán.
- 37 Dr. Borka Géza: i. m., 3--4.
- 38 *Színarabok rendezők figyelmébe! Hasznos könyv színművekről*. Magyar Vasárnap, 1937 aug.-szept., 8-9. sz., 11.
- 39 PL: *Vallásos színjátékokat...*, Magyar Vasárnap, 1937. febr., 2. sz., 4.: *Új színarabok* Magyar Vasárnap, 1937. okt. 10. sz. 8.
- 40 Az elburjánzó dilettantizmus és az irodalmi kalózkodás ellen ez idő tájt is többen felemelték a szavukat. Köztük volt például Féja Géza, akinek szigorú ám kétségtelenül helytálló ítéletét-máig hangzó tanulságai miatt-ezúttal hosszabban is érdemes idémünk: "Kisebbségi életünkben már kezdettől fogva furcsa kegy-irodalom ütötte föl a fejét. Inaszakadt elmélet született hogy a toll minden magyar forgatója fontos nemzeti hivatást tölt be, tekintet nélkül arra, hogy a toll szántotta barázdában tiszta búza, vagy pedig giz-gaz terem. Sok helyütt odáig ment a dolog, hogy valóságos dilettáns íróbokrok teremték, provinciális színvonallal s göggel. A kritikát kezdettől fogva ártalmas valaminek nyilvánították, mintha rossz versekkel s regényekkel (és színművekkel-T. L. megj.) népet és nemzetet lehetne menteni. ...felburjánzott az irodalmi termés s a rossz rímek nemzetmentő fölénytel csikorogtak." L.: Féja Géza: *Szlovenszkói magyar kultúra és kultúrunka*. Magyar Írás, 1936. szept., 7. sz., 75-76.
- 41 B. Nádor Orsolya: *A csehszlovákiai magyar könyvkiadás bibliográfiája 1918-1944*. Kézirat, 128-129. és 124-125.
- 42 Vájlak Sándor: *A magyar közművelődés helyzete a visszatért Felvidéken*. In: *A visszatért Felvidék adattára I-II*. Budapest 1939.
- 43 Ocsovay Imre: *A magyar kultúra el nem ismert hősei Csehszlovákiában. Tizenöt év előtt és azóta*. Kézirat, é.n. OSZK Kézirattár, Darkó István-hagyaték, Fond 193, 7.
- 44 Uo., 14.
- 45 A Magyar Vasárnap cikkírója például azért látja nélkülözhetetlennek a falusi kultúrházakat, mert "itt készülhet fel munkájára a helyi műkedvelő színiegyüttes, amely már majdnem mindenütt megalakult, de amelytől nemzeti érdekből megkívánható, hogy a sok importált, idegen eszmemenetű és olcsó tömegsiker jelentő színarabok helyett elsősorban magyar szerzők értékesebb alkotásait mutassák be..." Tehát - tesszük hozzá mi, keserű iróniával - a borkagézákét. A cikkíró egyébként ebben látja a „szlovenszkói magyar színirodalom virágzóbb kifejlődésének” útját is. L.: *Minden magyar községnek legyen magyar kultúrháza!* Magyar Vasárnap, 1935. okt., 3-4. sz., 1. - Az ellenkező pólus az egészséges gondolkodás az előremutató és a fejlődést szolgáló értékítéletek felvillantása kedvéért térjünk vissza egy-két sor erejéig Féja Géza

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 4.sz. (1990. december)

- gondolataihoz: „A rossz vers, a gyenge regény, a szüklátókörü publicisztika, a partikuláris érdekeket simogató kultúra mind a magyarság emberi s nemzeti igényeinek tagadását jelentik. A dilettáns irodalom tehát távolról sem a nemzeti nyelv ápolója s fenntartója, hanem a nemzet nagy áldozatok és erőfeszítések árán megteremtett szellemi színvonalának megcsúfolása.” Féja Géza: i.m., 77.
- 46 Dr. Szerényi Ferdinánd: i. m., 125.
- 47 Szombathy Viktor: *Elesni nem szabad*. Bratislava-Pozsony, é.n. 107-108.
- 48 Szombathy Viktor: *Szlovenszkói magyar színészet 1936 elején*. Magyar Írás, 1936. márc., 3. sz., 139. - Egy másik írásában Szombathy elmondja, hogy színműíráshoz csak komoly szándékkal lehet hozzáülni, a dilettánsok többet ártanak, mint használnak”. Ám, nem kevés malíciával rögtön hozzá is teszi: “Dehát ki vallaná be, hogy (...) dilettáns?” L.: *Hetven év megcsontosodott emléke a falusi színpadokon*. Magyar Írás, 1935. máj., 5. sz., 85.
- 49 d.g.: *A színjátszás fénykora*. Hét, 1980. márc. 22., 7.
- 50 Rábely Miklós: i. m., 37.
- 51 Kassai magyar műkedvelők. In: *Jubileumi...*, 81-84.
- 52 Szombathy Viktor *Visszaemlékezései ...*, 20.
- 53 *Bibliografia slovenských inorečových novin a časopisov z rokov 1919-1938*. (Nem szlovák nyelvű szlovákiai újságok és folyóiratok bibliográfiája az 1918-1938-as évekből). Összeállította: Mária Kipsová és koll. Martin 1968, 708.
- 54 Kovács László, gellei tanító közlése.
- 55 Popély Gyula: *A pozsonyi Bartók Béla Dalegyesület*. Budapest 1982, 11-12.
- 56 Turczel Lajos: *Két kor...*, 140.
- 57 Kovács Endre: i. m., 119.
- 58 Tamás Lajos: *A Toldy Kör története (1906-1935)*. Bratislava-Pozsony 1938, 59-60.
- 59 Uo., 96.
- 60 Uo., 68.
- 61 Ugyanilyen érdekesség, hogy a lévai műkedvelő szerző, Kersék János *Lázadó babák* című színművének előadásában 1926. december 11-én két lévai „vendégműkedvelő” - Fehér Marianne és Szabó Kata - is szerepelt. Uo., 65.
- 62 Uo., 96.
- 63 Uo., 89.
- 64 Uo., 96.
- 65 Uo., 107.
- 66 E jelenség “logikájára” Szombathy Viktor fentebb már idézett regénye világít rá: „...tudta, hogy a szereplők neveinek »kiszervezése« milyen buzdító hatással van a színjátszókra s a legutolsó kis néma szereplő is elvárja, hogy nevét a legközelebbi vasárnap vastag betűvel olvashassa, fullasztó dicséretnek között” - olvasható a regényben Csíkiról, a műkedvelő színielőadások rendezésével is foglalkozó falusi tanítóról. A regény egy másik alakja, a városi tanító mindezt ekképp summázza: “Ez a műkedvelők fizetsége (...), minden emberben benn bujkál a hiúság ördöge, csak a módot kell érteni, hogyan szalogassuk elő. Mindenki roppant fontosnak találja magát.” Szombathy Viktor: *Elesni...*; 109.
- 67 *Az eperjesi műkedvelők nagy sikert arattak a kassai színpadon*. Magyar Újság, 1933. jún., 24., 13.
- 68 Magyar Vasárnap, 1934. ápr. jún., 2-4. sz., 7.
- 69 In: CsandaSándor: *Első nemzedék. A csehszlovákiai magyar irodalom keletkezése és fejlődése*. Bratislava 1968, 115.
- 70 Magyar Vasárnap, 1935. máj., 1-2. sz., 6.
- 71 Ocsovay Imre: i. m. 7.
- 72 *Színjátszó versenyek a kelet-szlovákiai városokban. A SZMKE érdekes programja. Felhívás a szlovenszkói magyar írókhoz* Magyar Újság, 1935. máj. 18., 8.
- 73 Uo.
- 74 Magyar Vasárnap, 1934. ápr.-jún., 2-4. sz. 8. és 1937. ápr., 4. sz., 5.
- 75 Szombathy Viktor *Visszaemlékezései...*, 57.
- 76 *A csehszlovákiai magyar tanítók almanachja 1918-1933*. Szerkesztette: Dr. Szerényi Ferdinánd. Bratislava, é.n.
- 77 Magyar Vasárnap, 1937. jan., 1. sz., 11.
- 78 Gyürky Ákos: i. m. 61-62.
- 79 A vághosszúfalusiak például Vágsellyén is felléptek Indig Ottó *Torockói menyasszonyával*. Vagy: a lekenyeiek Tornalján is előadták Csizy Kálmán *Még így is szeretlek* című népszínművét. L.: Magyar Vasárnap, 1937. máj., 3. sz., 7. és 1937. okt., 10. sz., 8.
- 80 Z. (=Zapf László?): *A magyar színészet problémái Szlovenszkón és Ruszinszkón*. Magyar Írás, 1934. márc., 3. sz. 125.
- 81 Tamás Lajos: i. m. 60.

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 4.sz. (1990. december)

- 82 Turczel Lajos: *Két kor...*, 140.
- 83 Juhász Árpád: *A szlovenszkói magyar színház* Magyar Nap, 1936. jún. 21-28., 2-3.
- 84 Uo.
- 85 L. a könyv *Szindarabok* című fejezetét annak 203-211. oldalán. Duba Gyula: *Vajúdo parasztvilág. Jelentés a Garam mentéről*. Bratislava 1974 203-206.
- 86 Zalabai Zsigmond: *Hazahív a harangszó. Ipolypásztó népelete 1918-1945*. Bratislava 1985, 193.
- 87 Ocsovay Imre: i. m. 7-8.
- 88 Tamás Lajos: i. m. 72.
- 89 Szombathy Viktor *Visszaemlékezései...*, 68.
- 90 Kelembéri Sándor: *A szlovákiai magyar színház kiépítése*. Magyar Album, IV. köt., Nitra, é.n. [1941], 89.
- 91 Uo.
- 92 Földes Dezső amúgy is sokat bíralt nyugat-szlovenszkói együtteséről említi Szombathy Viktor, hogy ahhoz műkedvelők is csapódtak, minek következtében „aztán a szintársulat néha meglehetősen amatőr módon játszott”. L.: Szombathy Viktor: *Visszaemlékezései...*, 18.
- 93 *A szlovenszkói kis magyarok színháza forró sikert aratott a »János vitéz«-zel*. Prágai Magyar Hírlap - Kis magyarok Lapja, 1935. május 17., 1.
- 94 *A zsigárdi kis magyarok színháza diadalt aratott Szlovenszkó fővárosában, Pozsonyban*. Prágai Magyar Hírlap - Kis Magyarok Lapja, 1935. június 14., 10.
- 95 *A zsigárdi gyermekszínház nagy sikerrel hozták színre Pozsonyban a »János vitéz«-t. A szlovenszkói magyar falu kultúrúzenete Pozsony magyarságának*. Magyar Újság, 1935. május 24., 9.
- 96 *A zsigárdi kis magyarok színháza...* L. a 94. sz. jegyzetét!
- 97 H. L.: *Zsigárd után Hidaskürt. A hidaskürti gyermekszínház »Kirándulása a Mesék birodalmába»*. Prágai Magyar Hírlap, 1935. július 11., 10.
- 98 Csehszlovákiában abban az időben több mint kétezer bábcsoport működött. L.: *Néhány szó a bábszínházról*. Magyar Vasárnap, 1937. november 11. sz., 5.
- 99 Uo.
- 100 A pályázatról bővebben Dallos István: *A Híd vallomása*. Bratislava 1969, 95-109.; Tóth László: *Egy megfeneklett pályázat margójára*. Hét 1986. márc. 7., 10-11.
- 101 A pályázati felhívást L: Tátra 1937. 5. sz., 163-165. A pályázat eredményeit L: *A Csehszlovákiai Magyar Irodalmi Szövetség elnökségének jelentése a bíráló bizottság működéséről*. Nemzeti Kultúra, 1938. 1. sz., 171.